

LENGYEL ANDRÁS

IDENTITÁS- VAGY/ÉS PROGRAMVERS?

Ignotus: A 137. zsoltárhoz

1

■ Az Ignotus Hugóról (1869–1949) élő irodalmi sztereotípiák nem mindig hozhatók közös nevezőre, s igazolhatóságuk egyenként is sokszor kérdéses. E „városi” folklór tud ugyan, például, arról, hogy verseket is írt, de verseit módszeresen senki nem tekintette át, és a róluk alkotott vélemények is esetlegesen szóródnak. Fia-talkori verseitől, amelyek zömmel *A Hétkben* jelentek meg, Németh G. Béla (1971. 259.) például (a századvég máig legmélyebb értelmezője) nincs elragadtatva, a már „nyugatos” Ignotus verseit azonban (vö. Babits 1917) nem kisebb költő méltányolta, mint Babits. Maga Ignotus válogatott versei kiadásához 1917 végén rövid előszó-félét írt, s ebben, nagyon jellemzően, így határozta meg önmagát: „Az itt következő kevés vers olyan valakiéből való, kit bár élete messze terelt a kiélés e módjától, mégis azt hiszi, hogy *tulajdonképp erre született.*” (Ignotus 1918. 3.) S magánlevelei egyikében-másikában még jóval később is azt állította, hogy kevés verset írt, a kevésből is még kevesebb igazán maradandó, de, tette hozzá, a legnagyobbak életművéből is csak kevés igazán nagy vers szokta kiállni az idő próbáját. Annyi mindenesetre már ezekből az adatokból is kitetszik, a költő Ignotus teljesítményének fölmérése nem kerülhető meg. A helyzetet ugyanakkor komplikálja, hogy a jelek szerint versei megítélése nagyon különböző nézőpontból történhet s történik, s ez nem könnyíti meg a mai értelmező dolgát. E körülményt paradigmaticusan mutatja egyik, 1895-ben írott s publikált versének, *A 137. zsoltárhoz* címűnek utóélete. Maga Ignotus nem vette föl verseinek gyűjteményébe (1918), ez a vers azonban mégis, a mai zsidó identitás szempontjából, úgy látszik, fontos. A maga nemében kiváló „zsidó kulturális folyóirat”, a *Múlt és Jövő* előbányászta, és (2003. évi 4. számában) újraközölte, egy internetes hozzáférhetőségű cikk (Farnadi-Jerusalími) pedig, a sok lehetséges „zsidó” értelmezői pozíció közül éppen az ortodoxia nézőpontjából, a zsidó önazonosság fontos dokumentumaként méltatja. Nyilvánvaló persze, hogy egy szöveg, egy meghatározott nézőpontból anélkül is fontos lehet, hogy igazán jelentős művészi teljesítmény lenne – s egy szöveg utólag nagyon különböző okokból válhat fontossá. Az (utólagos) értelmezői pozíció legitimitása, ha van, saját magában van. Ám ez a helyzet csak komplikálja (vagy más oldalról nézve, gazdagítja), de nem teszi fölöslegessé, hogy egy olyan szöveg, mint a szóban forgó Ignotus-vers is, a maga történeti kontextusában, az irodalomtörténet-írás eszközeivel is értelmezésre kerüljön. A vers szemügyre vétele a lehetséges „kérdésírányok” mindegyike számára hasznos lehet. Igazolhatja, cáfolhatja vagy kiegészítheti azokat. De bizonyos alapokat a módszeres értelmezés mindenképpen lerak.

2

Mi tudhatunk ma a versről? Sajnos, részletkutatások híján, viszonylag keveset. Annyi azonban bizonyos, a vers az úgynevezett IMIT évkönyv első, induló kötetében jelent meg, 1895-ben. A közkeletű betűszó, az IMIT az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat nevét fedi – maga a kötet, természetesen, címében a teljes nevet adja meg. Magát a verset szerzője Ignotus névvel jegyezte, s (akkori) polgári neve említetlenül maradt. Ez, szögezzük le mindjárt, önmagában is releváns adat, hiszen

az évkönyvben a sok szempontból analóg helyzetű Porzó, alias Ágai Adolf mindkét neve meg van adva. Az is tény, Ignotusnak ez az egyetlen verse/írása az IMIT évkönyvben – bár pályája során sokat és sokfelé dolgozott, ide többet nem írt. Hogy a vers pontosan mikor született, ő jelentkezett-e vele az évkönyv szerkesztőinél, vagy fölkérték a szereplésre, nem tudjuk, általam ismert leveleiben sincs nyoma a versnek. Minden egyéb információ magában a szövegben, Ignotus pályatörténetében s a verset közlő médium kulturális kontextusában rejlik.

A megértés munkáját érdemes a pályatörténet felől indítani. A szerző, a vers megjelenésekor, fiatal ember volt, 26 éves. Családi – „polgári” – neve, magyar kontextusban, jellegzetesen „idegen” névnek számított, német-zsidó eredetre utalt. Apja Veigelsberg Leó (1844–1907), ekkor már ismert s elismert ember, a német nyelvű magyarországi újságírás egyik prominense. Egyszerre volt „jó tollú” író s politikai véleményvezér. A kettős Monarchiában vezércikkíróként elsősorban a magyar álláspont kifelé való képviselését látta el – szava, nyelvi okokból, az oszt-rák és (a Monarchia határain túl) a német nyilvánosságban számított, de a magyar irodalmi életben is volt ismertsége és tekintélye, – Jókai Mórtól Mikszáth Kálmánig s persze a „zsidó” Kiss Józsefig sokan becsülték. Hugó fia számára ez a helyzet egyszerre volt „szerencse”, amely családon belül is intellektuális mintát adott számára, – s hendikep: a művészi becsvágy szempontjából az apai név viselése zavaró momentum. „Mindenki”, óhatatlanul „a” Veigelsberg fiát látta benne. Apját szerette, fölnézett rá, de – ő maga vallotta meg ezt is – némi apakomplexusa is volt. Jó nevelést kapott, nemcsak az otthoni intellektuális légkör, de a középiskola, amelyben tanult, az evangélikus főgimnázium (a majdani „fasori”) is egyike volt a legjobb gimnáziumoknak, s egyetemi képzésben is részesült, jogásznak készült. Az első (?) nagy törésen azonban 1895-re már bizonyosan túlesett: utolsó jogi vizsgáit nem tette le, nem lett *doctor juris*, egyike lett a „félbe maradt egzisztenciáknak”. Vagyis reprodukálta apja sorsát, aki orvosnak készült, végül mégis, diploma nélkül, újságíró lett. Ennek a sorsisméltésnek az okát nem ismerjük, csak sejteni lehet, hogy a tehetséges fiú családon belüli problémák miatt, kenyérkereseti megfontolásokból hagyott föl diplomája megszerzésével, s állt maga is újságírónak. Intellektuális alkata mindenestre, visszatekintve, sajátos képletet mutat. Egyszerre jellemezte az irodalmi becsvágy s tehetség, s ugyanakkor a világ dolgaira irányuló nagyon is gyakorlatias értelmezői-magyarázói okosság. Azaz az írói s a gyakorlati pálya lehetősége egyaránt benne rejlett – s ebből lett az a hibrid szerepkör, amely újságíráskodása során alakult ki: az irodalom és közélet határán, itt is, ott is állandó határátlépésre kényszerülve. Ennek a kettősségnek a lenyomata, hogy túl az egzisztenciális megfontolásokon mindennapjait két, sok szempontból nagyon különböző természetű médium munkatársaként élte. Az „első” *Magyar Hírlap*ban is, *A Hét*ben is írt persze mindenfélet, de a *Magyar Hírlap* elsődlegesen mégis csak a napi aktualitásokhoz kötötte, míg *A Hét* mint hetilap és mint deklaráltan irodalmat (is) közlő lap kicsit nagyobb távlatot engedett, sőt biztosított számára. *A Hét*ben ugyan még „költőként”, verseivel indult, s csak menet közben, 1892 őszétől lett „rendes”, újságot író munkatárs, de a költői szerep háttérbe szorulása akkorra, 1892-re már lényegében megtörtént. Az egész folyamat eredménye, írásgyakorlata jól megfogható átalakulásán túl, egy sajátos, neveiben is tetten érhető, identitásképlet megszületése lett. Családi nevét nem adta föl (egészen 1907-ig), de a nyilvánosság elől elrejtette, s írói névhasználata egyszerre szolgálta az elrejtőzést és az én-sokszorosítást. Márkajellé vált író neve, az *Ignotus* mint választás többszörös paradoxonként értelmezhető. A választott név nem „német/zsidó” név, nem is magyar, hanem, kettős distanciát hordozó *latin* név, s ez a név – az Ignotus – olyan, amely, éppen jelentése révén, a *névtelenséget* deklarálja. Nem véletlen, hogy később, amikor már a magyar irodalmi élet egyik nagy tekintélyű szereplője volt, egyik, súlyos szavú, okos méltatója, jellemző mód, azt írta róla, hogy ő a „neves

Névtelen”. De írásai gyakorta nemcsak a maga választotta néven, hanem egyéb, igen különböző jellegű és stílusos atmoszférájú írói nevekkal jegyezve is napvilágot láttak. Ezek, ma már tudható, különböző forrásból származó szerepnevek voltak, sokféle szerep és sokféle kötődés dokumentumai. (Egyebek közt a századközép két magyar költő-klasszikusához, Aranyhoz és Petőfihez is kapcsolódva.) Ami mindebből most érdekes: bár számára is fölmerült a szimpla asszimiláció lehetősége (első verse *A Hétben* még, nagyon jellemző módon, Vég helyi Imre néven jelent meg, s testvérének, Viktornak később, aligha véletlenül, a Vég helyi lett a hivatalos családneve is), opciója végül ennél lényegesen összetettebb formában mutatkozott meg.

Azaz a magyar társadalomba s a magyar szellemi életbe való integrálódása a szokványosnál bonyolultabb képlet szerint alakult. Az IMIT évkönyvben megjelent verse, mint látni fogjuk, egyebek közt ennek az egyéni integrációnak a megértése szempontjából is releváns személyiségdokumentum.

A másik szál, amelyet közvetlenül ide érdemes kapcsolnunk, maga a verset közlő médium, az IMIT évkönyv. A társulat, amelynek égisze alatt ez a kiadványsorozat megjelent, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat volt, *akkor* fiatal intézmény. Az Országos Izraelita Iroda kezdeményezésére csak az előző év elején jött létre, hosszas előkészítő tárgyalások után. Az alakuló közgyűlést 1894. február 14-én tartották. A szervezők külföldi zsidó és magyarországi nem zsidó (katolikus és protestáns) egyházi társulatokat vettek mintául. Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének honlapja így definiálja: „Az IMIT a magyarországi »haladó« (ún. neológ) zsidóság szellemiségét tükrözte, fő célja a vallási-tudományos ismeretterjesztés és a valláskulturális élet felpozíciója volt, elsősorban felolvasások és kiadványok révén.” Legismertebb vállalkozásuk éppen az évkönyvsorozat kiadása lett (1895-től 1918-ig, majd 1929-től 1943-ig), valamint az első teljes magyar nyelvű bibliafordítás, négy kötetben. Az évkönyv első, szempontunkból érdekes kötetét Bacher Vilmos (1850–1913) rabbi, a zsidó tudományok egyik legsokoldalúbb és legalaposabb művelője, rabbinemzedékek nevelője és Mezey Ferenc (1860–1927) ügyvéd, a zsidó közélet egyik legnevesebb, kivált szervezésben jeleskedő prominense szerkesztette. A társulat nevében és az évkönyv nyelvében azonos opció érhető tetten: ez a társulat „magyar irodalmi társulat” volt, amelyet történetesen „izraelita” magyarok alkottak, s a nyelv is a magyar volt. Hogy e nagy jelentőségű kettős, de egy irányba mutató döntés mögött milyen – nehezen leírható, bonyolult – valóságvonatkozások sorozata húzódott meg, annak itt s most még pusztá fölvázolása is lehetetlen, egy ilyen vázlat is szétfeszítené ennek a cikknek a kereteit. Egy biztos: etnikai („népi”) és szociokulturális szempontból egyaránt messzire vezető döntés született, s a „zsidó felekezeti” magyarrá válásnak ez az opciója alapvetően befolyásolta a korszak mentális térképét. S ami szempontunkból mindebből most különösen fontos: az IMIT megalakulása és évkönyve megindítása, deklaratív módon, a zsidó tradícióhoz való kapcsolódás „magyar” változatának képviselőjét jelentette a magyarországi diskurzustérben. Hogy ez a folyamat egy történetileg kínálkozó asszimilációs *utópia* volt-e, avagy ellenkezőleg, egy *realista* akkulturáció *szükségképpen* lépése, egyszerre „kifelé” és „befelé” forduló gesztusa, itt s most nem mérlegelhető, sőt érdemben, szabatosan nem is vethető föl. A lehetőségek, a kényszerűségek és a vágyak szimbiózisa azonban, akárki akárhogy ítéli is meg utólag, végső soron maga az egykor volt *történeti realitás*. S ehhez képest sem az egykori s mai antiszemita, sem a mai távlatú, post festa „zsidó” értékelés nem írhatja felül az egykori opciót. A kérdés számunkra csak az lehet, milyen opció jelenik meg magában a versben.

S itt jutunk el a vers szövegéhez, pontosabban, első lépésként, címéhez.

A vers címe, amelyet első lépésként értelmeznünk kell, ez: *A 137. zsolttárhoz*. Ebben a címben két erős állítás van: egy nyílt és konkrét intertextuális utalás a zsidó tradíció szempontjából alapvető jelentőségű 137. számú zsolttárra, és egy rejtett, csak nyelvi, grammatikai eszközökkel jelzett viszonyulás: ez a vers nem a megnevezett zsolttár fordítása vagy parafrázisa, hanem – a *-hoz* szuffixum tanúsága szerint – csak (jelölt) *kapcsolódás* a zsolttárhoz. (Hogy ez a kapcsolódás: kiegészítés, kommentár vagy ellenpontosító „cáfolat”-e, arról a cím, önmagában, nem árul el semmit.)

A címben meghivatkozott zsolttár a bibliai *Zsolttárok könyve* 137. darabja. A zsidó-keresztény „szent könyv” része, de mint úgynevezett ószövetségi textus elsődlegesen (bár korántsem kizárólagosan) a zsidó hagyomány egyik szövege, s mint szorosabb értelemben vett zsidó megnyilatkozás, identitáskonstrukcióként is értelmezhető. Szövege többféle magyar fordításban is elérhető – a legismertebb alighanem az úgynevezett Károli Gáspár-féle (utólag korrigált, pontosított) fordítás. Ennek alapváltozata 1590-től van forgalomban. Utóbb a vonatkozó részek (*Mózes öt könyve*) magyar nyelvű zsidó fordítók kezén is formát öltöttek. 1840-ben Bloch Móricztól, 1868-ban Mannheim Józseftől, 1887/88-ban Deutsch Henriktől, 1888-ban Stern Ábrahámtól. Az IMIT égisze alatt elkészült újabb, teljes bibliafordítás már Ignotus versének megjelenése után jelent meg. Ignotus elvileg mindegyikkel találkozhatott – mint a budapesti evangélikus főgimnázium növendéke leginkább a már „klasszikus” fordításnak számító Károli-félével. Ezt, illetve ennek javított s pontosított verzióját érdemes itt is idézni:

1. Babilon folyóvizseinél, ott ültünk és sírtunk, mikor a Sionról megemlékezőnk.
2. A fűzfákra, közepette, oda függesztettük hárfáinkat,
3. Mert énekszóra nógattak ott elfogóink, kínzóink pedig víg dalra, mondván: Énekeljetek nekünk a Sion énekei közül!
4. Hogyan énekelnök az Úrnak énekét idegen földön?!
5. Ha elfelejtkezem rólad, Jeruzsálem felejtkezzék el rólam az én jobbkezem!
6. Nyelvem ragadjon az ínyemhez, ha meg nem emlékezem rólad: ha nem Jeruzsálemet tekintem az én vigasságom fejének!
7. Emlékezzél meg, Uram, az Edom fiairól, a kik azt mondták Jeruzsálem napján: Rontsátok le, rontsátok le fenékgig!
8. Babilon leánya, te pusztulóra vált! Áldott legyen a ki megfizet néked gonoszságodért, a melylyel te fizettél nekünk!
9. Áldott legyen, a ki megragadja és sziklához paskolja kisdedeidet!

A zsolttárnak, állítólag, van egy Bernstein Béla (1868–1944) főrabbitól származó fordítása is – ezt, illetve ennek egy részét idézi Farnadi-Jerusáلمي, de ezt kolleghiális és baráti segítséggel sem sikerült megtalálnom. (Elképzelhető, hogy ez a fordítás valójában azonos az IMIT-féle fordítással, amelyik, mint utaltam már rá, Ignotus versének publikálása után jelent meg.) A szöveghasználat tanúsága szerint, az IMIT-féle változat a zsidó vallásgyakorlók körében a Károliénál „autentikusabb” zsidó verzióknak számít. Ignotusnak mai, a „hagyományokhoz hű”, ortodox értelmezőjét követve, ezt is érdemes tehát itt bemutatnunk:

1. Bábel folyóinál – ott ültünk, sírtunk is, mikor megemlékeztünk Cziónról.
2. A fűzfákra aggattuk benne hárfáinkat.
3. Mert ott kértek tőlünk foglyulejtőink énekszót és zaklatóink vígságot: énekeljetek nekünk Czión énekeiből!
4. Hogyan énekeljük az Örökkévaló énekét idegen földön?
5. Ha rólad megfeledekzem, Jeruzsálem, feledkezzék rólam a jobbom!

6. Tapadjon nyelvem inyemhez, ha meg nem emlékezem rólad, ha föl nem emelem Jeruzsálemet örömöm tetejére!
7. Emlékezzél meg, Örökkévaló, Jeruzsálem napjairól, Edóm fiairól, a kik azt mondták: dúljátok, dúljátok az alapig benne!
8. Bábel leánya, pusztulásra való te – boldog, a ki megfizeti néked tettetted, melyet elkövettél rajtunk!
9. Boldog, a ki megragadja és szétzúzza kisdedeidet a sziklán!

Hogy Ignotus pontosan melyik magyar nyelvű verzióval találkozott, e pillanatban nem tudjuk megmondani. (Az sem kizárt, hogy szövegforrása, a családi tradícióból adódóan, valamelyik német nyelvű fordítás volt.) De talán nem is a magyar nyelvű forrásszöveg pontos azonosítása az igazán fontos, mert az eltérő fordítási stratégiák és nyelvállapotok ellenére is a zsoldár *logikai szerkezete* szilárd, mind-egyikből átjön, s Ignotus, versét megalkotva, e „logikára” reflektált – méghozzá a saját, magyar nyelvén. Számára a fontos, nyilvánvalóan a zsoldárban érvényesülő beállítódás volt, nem egyik vagy másik fordítói nyelvhasználati praxis.

A zsoldárban megjelenő magatartás alapképlete világos. A beszélő, a zsidók nevében, többes szám első személyben megszólaló, fogságban van, s művészi önkifejezését fölfüggeszti (hárfája fölkerül a fűzfára). A foglyul ejtők azonban éneklésre nógatják, de ő nem énekelhet: „Hogyan énekeljük az Örökkévaló énekét idegen földön?” Az éneklés összeférhetetlen a helyzettel, fogságban nem adott az igazi, az autentikus, a művészi önkifejezés lehetősége. E helyzetben a beszélő számára két út nyílik, illetve marad nyitva: a „néma” (éneklés nélküli) hűség a városhoz, Jeruzsálemhez, azaz az egyedül autentikus tradícióhoz (s e hűséghez hozzátartozik a hűség esküszzerű megvallása is) és a város elpusztítóival való szembe fordulás, megbüntetésük kilátásba helyezése. Mindkét út „logikus” reakció, de a hűség nem könnyen teljesíthető norma, a büntetés pedig, mondjuk így, közvetlenül nem mindenkor aktuális lehetőség. Mindkettő, aktuálisan, „csak” követelmény, de mint követelmény, erős. A képlet paradoxitása az, hogy a hűség nehéz, de hallgatólagosan is teljesíthető, valami benső követelmény, a büntetés emberi s közösségi szempontból természetes igény, de – fogságban rekedve – aligha realizálható.

E magatartásnak nyilvánvalóan két fókusza van. (1) Hogy énekelhetnénk fogságban, idegenek közt? A helyzet az autentikus, művészi, önkifejezést lehetetlenné teszi. (2) Bár a (művészi, autentikus) önkifejezés lehetetlen, a hűség, a saját hagyományhoz való ragaszkodás mégis követelmény.

Ez a kettősség mint követelmény, akárhogy nézzük, nehezen összeegyeztethető, ha egyáltalán összeegyeztethető. Az önkifejezés benső, lelki tiltás alá esik, a hűség a hagyományhoz azonban ennek ellenére is megkövetelt. Utóbbi, nem kétséges, olyan követelmény, amelynek föladása magának az önazonosságnak, az identitásnak a föladása, az identitás azonban *de facto* csak az önkifejezés valamilyen formájának folyamatos gyakorlatában tartható meg. A zsoldár mégis s mindezekelőtt ennek a hűségnek az erős retorikájú kinyilvánítása, megvallása, deklarálása. A 137. zsoldár így szükségképpen identitásvers, amelyben a hűségnek van prioritása a (nyilvános) önkifejezéssel szemben. Még azon az áron is, hogy a művészileg ki nem fejezhető mintegy fölszín alá szorítja. A zsoldár ezzel, lényegét tekintve, identitásdrámává válik. S mint ilyen belső szerkezetéből adódóan folyamatos (újra)értelmezési kényszert jelent.

4

Ignotus verse ehhez az identitásdrámához kapcsolódik. A feszültségekkel teli magatartást, a saját szempontjából újraértelmezi, „megválaszolja”. Ez, mondhatnánk, klasszikus szituáció, amelyet az élet s a művészet egyszerre ad föl a hagyományhoz viszonyuló számára. A hagyomány ugyanis, bármily hagyományról le-

gyen is szó, mindig az értelmezés kegyelméből él – a hagyomány, amelyet nem értelmeznek, már nem él, nem eleven, kiüresedett. Az értelmezés során természetesen az értelmezett hagyomány egyes elemei szükségképpen háttérbe szorulnak, elszüllyednek, más elemei viszont, új kontextusban, új aktualitást nyernek. A „zsidó” hagyomány, elég nagy mértékben, maga ez az értelmezéstörténet, az egymásra épülő értelmezések sorozata.

De mit mond maga az Ignotus-vers? A szöveg ez:

- [1.]: A kékegű keletnek, / A honnan elszakadtunk, / Regéből ismerem csak / Napját, legét, virágját.
[2]: Regéből ismerem csak / A haragvó Jehóvát, / Ki fölemelt, hogy azután / Annál mélyebbre vessen.
[3.]: Széztüllesztett a földön / És ránk rová az átkot: / Tengjünk, de ki ne vesszünk / Az idegen talajban.
[4.]: Azok nyelvén beszéljünk, / Kiknek szavunk nevetség, / Azok szívét keressük, / Kik minket megköveznek.
[5.]: Már meg sem értem a szót, / Az őseim danáját, / És meg sem ráz az érzés, / Melyért halálra mentek –
[6.]: Nyugatnak eszmelánga / Fűződik az agyamban, / Nyugatnak jelszaváért / Hevül rajongva szívem.
[7.]: De mégis, öntudatlan, / Titokban, álmaimban / Az elveszett hazába / Még visszasír a lelkem.
[8.]: Bénuljon meg a jobbom, / Tikkadjon el a nyelvem, / Ha téged, Jeruzsálem, / Valaha elfeledlek!

Ez a vers nyolc, egyenként négysoros strófából áll, s a meghivatkozott zsolnárt sem formai, sem tartalmi szempontból nem ismétli meg s nem reprodukálja – de mint a címen túl a 8. strófa is tanúsítja, erősen kapcsolódik ahhoz. Elszakad attól, de címében és zárlatában vissza is tér ahhoz, s valamiképpen végig az adott problémakörben mozog, arra reflektál.

A vers nyelvi, formai, tematikai és explicit állítások szintjén is elszakad a zsolnártól. Ez a nyelv nem a Biblia nyelve, hanem magyar, még hozzá 19. századi „irodalmi” (azaz csak írásban használt) magyar nyelv, az Arany-követő népies epigonizmus nyelve. A forma sem a zsolnárok formaelve szerinti, ez inkább Heine szonettjeit követi, amelyeknek magyarításával az ifjú költő már első kísérletei közt is próbálkozott, s akiről cikket is írt. (Heine mint minta – ez már önmagában is árulkodó. Heine volt az a nagy zsidó költő és újságíró, aki az európai kultúrába való „belépőjegyként” kitért ősei vallásából, ám valamiképpen mégis „zsidó” maradt.) A tematika sem a zsolnártban rögzített helyzet újra elbeszélése, ez nem a „múlt”, hanem a „jelen” elbeszélése, azé a zsidóé, aki rég elszakadt az ősi földtől, nyelvtől, aki számára a hagyomány már csak valami „rege”. Ez az elszakadás a versben explicit állítások sorozatában is tetten érhető. Már a vers felütése e szakadás deklarálása, az egész 1. strófa ezt mondja ki: „A kékegű keletnek, / A honnan *elszakadtunk*, / Regéből ismerem csak / Napját, legét, virágját.” Nem ismeri, illetve csak „regéből” ismeri „Jehóvát” is, és elismeri: „Már meg sem értem a szót, / Az őseim danáját”, s az ősökkel való azonosulás érzelme sem „rázza meg” („És meg sem ráz az érzés, / Melyért halálra mentek”). Mindebben nem az elszakadás a figyelemre méltó (ez sokak közös tapasztalata volt), hanem az elszakadás nyílt el- és beismerése. Valami mélyebben fekvő összetartozás azonban mégis megmaradt, s ez a közös sorsban való osztozás. A „haragos Jehova” ugyanis, akit igazában nem is ismer, őt is, miként az egész közösséget, „fölemelte”, majd „mélyre vetette”. Ez a gesztus mint sorsmagyarázat ugyan szintén csak „regéből” ismeretes számára, s mint ilyen nem bizonyosság, hanem csak hitszerű összefüggés, képzeleti „ismeret”, de a „ha-

rag” egynémely következménye már ellenőrizhető személyes tapasztalat: „Szét-
 züllesztett a földön [ti. Jehova] / És ránk rová az átkot: / *Tengjünk, de ki ne*
vesszünk / Az idegen talajban. // Azok nyelvén beszéljünk, / Kiknek szavunk ne-
vetség, / Azok szívét keressük, / Kik minket megköveznek.” Ez a helyzet-, vagy in-
 kább sorsérzékelés közvetlenül érintkezik a zsoltárával („tengés idegen földön”), de
 tovább is megy azon: a nyelv itt már nem az ősi, saját nyelv, és az érzés is az ide-
 genségben keresi lehetőségeit. Ez már, noha mélyen ellentmondásos, a nem saját
 közösségbe való beilleszkedés, szociológiai szakszóval: az integrálódás helyzete.
 S ez már nem a zsoltár idejének története, ez új történet. Az „ézés”, amelyért az
 ősök „halálra mentek”, már nem eleven – helyére, vele szembe is állítva új ézés
 kerül: „Nyugatnak eszmelánga / Fűződik az agyamban, / Nyugatnak jelszaváért /
 Hévül rajongva szívem.” A „rege” és a „Nyugat”-ban szimbolizált *felvilágosodás*
 oppozíciója ez – a „Nyugat” vonzása alá kerülve, a „Nyugat” mellé állva az érze-
 lem teljességével. Itt tehát (zsidó) *hagyomány* és (népi, etnikai értelemben körül-
 határolatlan) *modernitás* áll egymással szemben. Az opció azonban, bármennyire
 vonzó és erős is, nem számolja föl a „regét”, az ősi hagyományt. „De mégis, öntu-
 datlan, / Titokban, álmaimban / Az elveszett hazába / Még visszasír a lelkem.” Itt,
 a vonzó eszmény ellenében, a tudattalanba lesüllyedt, elmerült hagyomány, mint
 veszteségélmény, hírt ad magáról.

S ez az új, e „modern” tapasztalat, ez a vers hagyománytörténeti újdonsága.

A vers zárlata már csak a hagyományból átvett, közös fogadalom megismétlé-
 se, retorikai csúcspozícióba helyezése: „Bénuljon meg a jobbom, / Tikkadjon el
 a nyelvem, / Ha téged, Jeruzsálem, / Valaha elfeledlek!”

5

A vers, a zsoltárhoz viszonyítva, két ponton – igaz, csak hallgatólagosan – ra-
 dikálisan eltérő opciót képvisel. (1) Nem ismétli meg a művészi önkifejezés lehe-
 tetlenségének (ha tetszik: tiltásának) elvét, itt elmarad a zsoltár egyik legfonto-
 sabb, legerősebb tézise: „Hogyan énekeljük az Örökkévaló énekét idegen földön?”
 S nemcsak nem ismétli meg ezt, de az új helyzetet, Jehova „átkának” tudva be, ép-
 pen azzal jellemzi, hogy „azok nyelvén” beszélünk (ti. ő is, a hagyományhoz tar-
 tozók közössége is), „Kiknek szavunk nevetség”, s „Azok szívét keressük, / Kik
 minket megköveznek”. Ez egyrészt, hallgatólagosan, az önkifejezés tiltásának
 (vagy lehetlenségének) gyakorlati el nem fogadása, másrészt a zsoltárban megje-
 lenő „tisztá” magatartáshoz képest egy ellentmondásos, mélyen paradox helyzet
 rögzítése. De, s ezt érdemes hangsúlyozni, ez nem egyéni-esetleges gesztus, ez ma-
 ga a történeti-szociológiai realitás – függetlenül attól, hogy ez, bármilyen néző-
 pontból, „helyesnek” vagy „helytelennek” minősíthető-e. (2) A vers, a zsoltárral el-
 lentétben, már sem „fogságról”, sem a „foglyul ejtők” megbüntetésének igényéről
 nem beszél. Mindkét vonatkozás hiányzik a versből. S ez, azt kell mondanunk,
 szükségképpen van így. A „Nyugat eszmelánga” melletti opció, a fogság tudomá-
 sul vételével szemben, éppen a „szabadság” mint a fogsággal ellentétes helyzet
 igénylése. S e megváltozott magatartás egyenes következménye, hogy a büntetés
 mint olyan igénye eliminálódik – megnő, fölértékelődik viszont a hagyományhoz,
 a mozgásban, értelmezésben lévő szimbolikus hagyományhoz való személyes hű-
 ség fontossága. (A fogadalomnak a vers zárlatába, azaz retorikai csúcspozícióba
 kerülése innen adódik.) Ez nagyon markáns értékrendváltás.

Ám, s ezt érdemes szem előtt tartani, ez a hagyomány, amely a fogadalomban
 megerősítést kap, nem egy rögzített s archivált, egyszer s mindenkorra adott ha-
 gyomány, hanem egy eredettudatot őrző, de az értelmezésnek újra s újra kitett s
 ilyen értelemben lezárhatatlan, szimbolikus hagyomány.

A versnek, amennyire tudom, mindössze két érdemi értelmezése van. Az egyik Farnadi-Jerusáلمي Micha cikke (*Ignotus zsidóságához fűződő viszonya*). A szerző, önmeghatározása szerint, „a zsidóságot ortodox felfogással megközelítő bölcsek nyomdokain” igyekszik járni, s mint ugyancsak ő maga szögezi le, elemzése „a hagyományokhoz hű zsidóság szempontjából fogalmazódik meg”. Nem kétséges, szempontjai legitímek, s a cikk számos erős tézist rögzít – nem is annyira a versről, mint inkább a vers szerzőjéről, Ignotusról. Interpretációja azonban nincs összhangban a címbebeli tárgymegjelöléssel, és nem is igazán elemzés. Egy hosszú életű, közel nyolcvan évet élt alkotó viszonyát „zsidóságához” megalapozottan nem lehet bemutatni egyetlen fiatalkori verse alapján, figyelmen kívül hagyva számos, ide tartozó megjegyzését, köztük cikkei sorát is. Ennél is nagyobb probléma, legalábbis a tudományos igénnyel föllépő értelmezés szakaszából, hogy a cikk valójában nem „elemzés”, a szövegtől többnyire elszakad, s valójában csak a vers kapcsán fölmerülő, beállítódásából fakadó személyes reflexióját nyilvánítja ki, s emeli univerzális érvényre. Azaz nem elemzés, hanem kinyilatkoztatás. S ez azért probléma, mert ezek a reflexiók sokszor nem a versszövegből, hanem csak az értelmező beállítódásából folynak, s magával a versszöveggel nem igazolhatók.

Farnadi-Jerusáلمي Micha beállítódásából erős posztulátumok következnek. Az egyik ilyen posztulátum, hogy „egy zsidó személy a zsidó népnek és nem egy másoknak a tagja”. Ezt, eltekintve attól, hogy a „zsidó személy” mint meghatározás elég homályos, a szociológiai tapasztalat nem föltétlenül erősíti meg. (Az ide is, oda is, amoda is tartozás szociológiai értelemben jellegzetesen modern „zsidó” élethelyzet.) A másik, amit épp Ignotus kapcsán mond ki, a tényállítás formájában jelenik meg, s azt szögezi le, hogy a „zsidóság” Ignotusnál „nem felekezetet, valást, hanem *zsidó fajiságot*” jelent. Hogy Ignotus felfogásában a „zsidóság” mi volt, elég nehéz kérdés, s egyetlen szöveg alapján ítéletet mondani róla meglehetősen kockázatos. De még ha elvileg lenne, lehetne is ilyen perdöntő szöveg, akkor is bizonyos, a vers *nem* ez a szöveg, a versből magából egyáltalán nem következik a „zsidó fajiság” konstrukciója. E két posztulátum azonban értelemszerűen, a vers szövegétől elszakadva meghatározza a vers „hagyományokhoz hű” értelmezését.

Farnadi-Jerusáلمي Micha egyik tézise, *pro forma*, a szövegre hivatkozik: „Ignotus és az általa képviselt magyar zsidók személyiségében az egész mű során két réteg különíthető el. Egyrészt a felszínen minden erőfeszítésével igyekszik európaivá válni, ezzel párhuzamosan, a felszín alatt, ő tulajdonképpen egy száműzetésben élő jeruzsálemi zsidó, igazi »zsidó zsidó«.” Azt azonban, hogy a szöveg mely elemei tükrözik, illetve igazolják a kettősségnek ezt a formulázását, a cikk sehol, semmivel nem mutatja ki és meg, nem demonstrálja. Még élesebben mutatkozik meg a szövegtől való elszakadás, amikor (az előbbiekből logikailag persze következő) tézist rögzíti: „idegen talaj a zsidók számára Magyarország, bármekkora hódolattal is szeretik”. Szövegre alapozott igazolása ennek sincs a cikkben, – ha csak a „jelenben” megvalósuló gyakorlat és az eredettudat diszkrpanciáját nem értelmezzük így át. (Nem lenne korrekt, ha e tézis cáfolataként, „külső”, e versen kívüli szövegeket hoznánk föl bizonyítékul – itt a versnek kell bizonyítania vagy cáfolnia az állítást –, de talán nem teljesen fölösleges rögzíteni a tényt: *vannak* ilyen szövegek. Például: „Az életre való jogát dobja el, aki magát e földön nem érzi, nem vallja és nem bizonyítja magyarnak.” [T. L. 1896. 8.] A harmadik ilyen, az értelmező beállítódásából következő tézis a *skizofrénia* tézise. Ez, érdekes mód, egy explication text része, érdemes egészében idézni: „Két és félezer év után Ignotus már nem »aggatja fűzfára hárfáját«, azon tovább játszik, zenéjét immár magyar szavakkal kísérve. Szíve már »Nyugatnak jelszaváért hevül rajongva«, legalábbis amikor öntudatánál van. Ebben az állapotban őt már nem rázza meg »az érzés, melyért halálra mentek« ősei. E kettősség szinte skizofréniának tekinthető: ezen érzések

nemcsak hogy nem rázzák meg őt, öntudatos állapotban régen volt »fogyulejtőivel« és »zaklatóival« azonosul, ma azok szívét keresi, »/k/ik minket megköveznek.« Ignotus sokszor és sokféle változatban megkapta „kétlelkűsége” kritikáját, és ezt a sokszor és sokfelől interpretált kettősséget akár „skizofréniának” is nevezhetjük. (Mellesleg: nem az, egyáltalán nem pszichiátriai szindróma – de ennek szakszerű taglalása igen messzire vezetne.) A kettősség ilyen értelmezése azonban nem igazolható. (1) A versben nincs szó a versírásról, ez az értelmezőnek „külső” életrajzi tudása, amelyet illegitim módon beleszó a vers szövegébe. (2) Nincs szó a versben a „magyar” nyelvűségről sem, a vers sem a magyar népet, sem a magyar nyelvet nem tematizálja. (3) Az „öntudatra” s valamiféle nem-öntudatra való felosztás megint külső, konyhanyelvi felosztás. Az a megkülönböztetés, amit maga a vers tesz meg, más természetű, s egybevág Freud felfogásával a *tudattalanról*. A vers valódi tapasztalatot ír le, az értelmezés laikus pszichologizálás. (4) Az értelmezés szerint Ignotus „fogyul ejtőivel” és „zaklatóival” azonosul. Ez az állítás azonban történeti és textuális önellentmondás. A 19. század végén, egy teljesen más geográfiai és kulturális térben Ignotus már semmiképpen nem azonosulhatott a „két és félezer évvel” korábbi „fogyul ejtőkkel”. Ezt az idő- és térbeli távolság eleve kizárja: a vers és Ignotus „jelen ideje” már egy egészen más idő, mint az őské volt. A vers indoka és a megszólalás módja éppen ebből a temporális eltérésből fakad. A vers „jelen ideje” és a „babilonai fogság” ideje nem azonosítható, két külön történésről van szó. Az ősk története, tetszik vagy sem a mai értelmezőnek, Ignotus számára már a vers jelen idejében is „rege” volt.

A negyedik tézis, amely megfogalmazódik, megint az értelmező beállítódásából és nem a vers szövegéből következik. Ignotus eszerint nem mond le „titkairól” és „álmairól”, s tudja, hogy „személyiségének e mélyebb rétege teszi lehetővé számára az életet, a szó teljes értelmében”. Ez megint nincs benne a versben, s ez nem is egyéb, mint az időtlenített „zsidó fajiság” mítoszának Ignotusra alkalmazása. Hogy Ignotust mint embert s mint alkotót sok szempontból meghatározta az a genetikai, történeti és szociokulturális „örökség”, amelyet születésével és nevelődésével kapott, természetesen tény. De ezt félrevezető és megtévesztő mitizálni. A versben ez a lét-önigazolás nincs meg.

Érdekes, hogy a cikkben (sajnos, végleg elszakadva a vers szövegétől) Ignotus összefoglaló minősítése rendkívül pozitív: „Alig van magyar-zsidó író, aki a zsidókérdés megoldásának olyan *egészséges* változatát képviselte volna, mint ő. Asszimiláns, de nem tűri, hogy követelje rajta az asszimiláltságot: beolvad, de meg akarja őrizni egyéniségét. Hódolattal és szeretettel a magyarság iránt akar beolvadni környezetébe, de hozományul víve abba a maga zsidóságát.” S így tovább (egészen a „zsidó fajiság” képviseléséig). Ebben a minősítésben csak az a probléma, hogy az adott értelmezési keretben önellentmondó: Ignotus magatartása vagy *skizofrén* (azaz beteg), ahogy a cikk más pontján megfogalmazódik, vagy *egészséges*, a két tézis nem egyeztethető össze. S amit a cikk bizonyítékul fölhöz, az magában a versben nincs meg – ez a karakterisztika, függetlenül attól, hogy helytálló-e vagy sem, versen kívüli eredetű. A vers megértését tehát nem segíti.

Farnadi-Jeruzsálemi Micha cikkének, azt kell mondanunk, történeti szempontból a legnagyobb érdeme nem az Ignotus-értelmezésben van, hanem az Ignotus által meghivatkozott zsolttár megértése körül. S természetesen az is javára írandó, hogy egy lehetséges mai (nem irodalmi) értelmezési irány pozícióit is jelzi, sőt körül is írja. (A szerző, ha jók információim, nem irodalomtörténész, hanem kalligráfus, azaz művészlelek, a zsidó szakrális művészet művelője.)

A másik értelmezés, nem teljesen váratlanul egy kitűnő mai színész-rendező önértelmezésében, mintegy betétként bukkan föl. Hegedűs D. Géza (2016), aki szakmájánál fogva gyakorló szövegértelmező, és az eléje kerülő szöveget elsősorban jól akarja érteni, nem pedig szabatos fogalmi nyelven újra fölmondani vagy

ide vagy oda elhelyezni, Ignotus verséről csak röviden ír. Azt mondja, hogy Ignotus ebben a versében „megírja, hogy az ő nemzedéke nyugatos nemzedék, az úgynevezett ősi hagyományokhoz a polgári szellemisége következtében és a neveltetése okán már nincs köze, kíváncsisága sem fordítható afelé – aztán mégis visszafordulva azt mondja, hogy »Tikkadjon el a nyelvem, / Ha téged, Jeruzsálem / valaha elfeledlek!« Tehát pontosan ismeri az identitását, hogy honnan hová kötődik, [s] annak, hogy ő így gondolkodik, vagy ide jutott, mélyből táplálkoznak a gyökerei.” (Hegedűs 2016. 10.) Nem kétséges, a vers tartalmi összefoglalása elnagyolt, utalásszerű, de a lényegét nagyon pontosan érti, s ki is mondja. Az identitás, a honnan hová kötődés s a magatartást tápláló, mélybe lenyúló „gyökerek” megnevezése pontos. Nem valamely norma felől ítélkezik, hanem arról beszél, amit olvas, s azt érti meg, ami a szövegben csakugyan benne van. Úgy is fogalmazhatnánk, a vers csakugyan a „honnan hová kötődés” megvallásának verse, a saját, az archivált hagyományhoz mesterségesen hozzá nem igazított „aktuális” identitás megfogalmazása.

7

Hogy Ignotus nem tagadta meg „gyökereit”, az – személyisége és élettörténete ismeretében – természetes: valószínű, hogy ha akarta volna, sem tudta volna megtenni. De ez, amennyire erkölcsileg igazolja őt, annyira, önmagában, kevés szellemisége megértéséhez. Versében, bár csak az általánosság szintjén jelenik meg, a (szimbolikus) „Nyugat” melletti, megvallott opció az igazi újdonság – „zsidó” szempontból is. Az tudniillik, hogy a fiatal költő nem az ősi hagyomány archiválását folytatja, hanem, kilépve a szokásos hagyományápolás vagy/és a „zsidó tudományok” köréből, a nyugat-európai fejlődés megnyitotta új perspektíva szolgáltatába szegődött. Ez a választás, ma már tudható, fontos volt „zsidó” szempontból, mert új emberi lehetőségeket nyitott meg, bővítette az egyéni és közösségi mozgásteret, emancipált. Méghozzá népi, etnikai és vallási partikularitásokra való tekintet nélkül. S fontos mindenki más számára is, aki nem a már kialakult privilégiumok védelmében volt érdekelt, aki – bármilyen megfontolásból – „szabadságszerető” volt. Ez az adott körülmények között történetileg szerencsés döntésnek bizonyult, mert kapcsolódott a század nagy magyar liberális nemzedéke törekvéseihez, a még élő s pozícióban lévő utódok is értették ezt, s a magyar establishment a maga törekvéseivel összhangban állónak ítélte, – s így, kimondatlanul is, „fegyvertársi” viszony jött létre a két, történetileg egyébként nagyon különböző csoport között. Maguk a magyar liberálisok is „nyugatosok” voltak. Ez az összekapcsolódás pedig javította a magyarországi zsidók tényleges pozícióit. Ugyanakkor ez az opció, s ami abból folyt, egyáltalán nemcsak egy „felekezet” érdekeit és integrációját szolgálta, hanem a közviszonyok egészét javította – a gazdaság területén éppúgy, mint a mindennapi életminőség vagy éppen a kultúra vonatkozásában. A program azonban a rendies privilégiumokat lebontó dinamikája révén, szükségképpen harci program (is) volt, de – siessünk leszögezni – nem „zsidó” (csak zsidók által vállalható) és nem „magyar” (csak magyarok által vállalható), hanem ember- és csoportközi emancipációs program. Ebben ugyanis, természete szerint, nemcsak a magyarországi zsidók emancipációja rejlett, hanem a nagyon is aszimmetrikusan tagolt nem zsidó (hagyományos szóhasználat: „magyar”) társadalom valamennyi, etnikailag (pl. „tót”, „oláh”), felekezeti vagy szociálisan (pl. a „társadalom” alatti paraszttársadalom tagjaként) „alultartott” szereplőjének és csoportjának az emancipációja is.

Vagyis: a „Nyugat eszmélangjára” való hivatkozás egy új, egyszerre „zsidó” és nem zsidó orientáció meghirdetése, amely – zsidó szempontból – éppen ebben a közösen képviselhetőségben hordozta legnagyobb lehetőségét.

A vers szerint, s ezt nem árt szem előtt tartanunk, ez a program nem „irodalmi” vagy – általánosabban – művészi program, maga a művészi önkifejezés mint

cél (szemben a zsoltárral, amely a „foglyul ejtettek” számára ezt lehetetlenné nyilvánította), itt *nem* jelenik meg – de implicite, hallgatólagosan, természetesen akár bele is érthető. Az általános emancipáció ugyanis az önkifejezés lehetőségét is javítja, kitágítja, sőt annak *sine qua non*ja. S a mából visszatekintve, a *Nyugat* folyóirat történetét s abban Ignótus szerepét ismerve, nem merész dolog megkockáztatni az állítást, hogy a „Nyugat” metaforát, ezt a már korai versében fölmerülő s igen sok mindent összegző szimbólumot mint címkét 1907/08 fordulóján maga Ignótus vitte, apportja részeként, az új folyóirat alapításába. A *Nyugat* név, amelyet a lapot előkészítő korábbi folyóirat-kísérletek címei egyáltalán nem előlegeztek, nem véletlenül lett az új folyóirat neve (a legutolsó előzmény, a *Figyelő* nevét alcímbe szorítva vissza).

Annyi mindenképpen bizonyos, Ignótus számára legkésőbb 1895-ben a *Nyugat* mint program már szimbólumba sűrítve megjelent. Ez persze minden jel szerint aligha volt még több, mint *A Hét* körének, elsősorban Kiss Józsefnek amorfi és még sokfelé tapogatózó szerkesztői törekvéseit radikálisan homogenizáló s egyetlen szimbólumba belesűrítő gesztus. De mint a vers tanúsítja, ezt a szimbólumalkotó nyelvi „ugrást” mégiscsak ő tette meg.

■ IRODALOM

Babits Mihály: *Ignótus versei*. *Nyugat* 1917. 24. sz. 1055–1059.

Farnadi-Jerusalmi Micha: *Ignótus zsidóságához fűződő viszonya*.

<http://lativ.hu/ignotus-zsidosagahoz-fuzodo-visszony>

Hegedűs D. Géza: „Az én mentális térképem ugyanaz, mint a Leitner Aranka mentális térképe.” *Dorogi Katalin interjúja Hegedűs D. Gézával*. *Múlt és Jövő* 2016. 4. sz. 8–13.

Ignótus (Hugó): *A 137. zsoltárhoz*. IMIT évkönyv 1895. 149–150.

Ignótus (Hugó): *Ignótus verseiből*. A *Nyugat* folyóirat kiadása, Bp., 1918.

Ignótus (Hugó): *A 137. zsoltárhoz*. *Múlt és Jövő* 2003. 4. sz. 2.

Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyvei (1895–1948)

<http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/adatbazis/imit>

Németh G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. A romantika után. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1971.

Papp Júlia 2001: „...Hegedűm függesztem szomorú Fűzfákra...” Adatok a 137. zsoltár hazai irodalmi és képzőművészeti recepciójához. *Ars Hungarica* 2001. 1. sz. 63–74.

Raj Tamás: *Hűség az emlékezésben*. A 137. zsoltár. (Elhangzott az ERDSZ lelkészkongresszuson 2009. április 29-én.)

<http://www.zsido.hu/kozosseghuseg.htm>

T. L.: *Ünnepi színjáték*. A *Hét* 1896. jan. 5. 1. sz. 8–9.

